
Željko Tolić
POČETAK I NAJBRANIJE ŠIRENJE CRKVE:
OD 30. DO 36. GODINE
Beginning and early expansion of the Church: from the year 30 to 36

UKD: 27-6"0030/0036"

Stručni rad
Professional paper
Primljeno 10/2018.

465
Služba Božja 4118.

Sažetak

Govoreći o počecima Crkve, već od najbranijih godina, autor dijeli svoje izlaganje u tri glavna poglavlja. U prvom, koje je naslovljeno Pedesetnica i Petrovi govori, opisuje povratak apostola u Jeruzalem, nakon Isusova uzašašća, izbor sv. Matije u apostolski zbor, izlivanje Duha Svetoga i Petrove govore. Drugo poglavlje, naslovljeno Prvo širenje Crkve i prvi progoni, govori o širenju kršćanske vjere u židovskoj dijaspori, u Jeruzalemu i Šaronskoj ravnici, o obraćenju rimskog satnika Kornelija, doprinosu ostalih apostola u širenju nove vjere te o zaprekama i prvim progonima od Židova. Treće poglavlje, s naslovom Helenisti i kršćanski prvomučenik Stjepan, s odnosnim podnaslovima, govori o kršćanskim Helenistima, izboru Sedmorice (đakona), svetom Stjepanu i njegovu govoru pred Sinedrijem, kojim se Duh Sveti poslužio kako bi usmjerio Crkvu prema većoj neovisnosti od židovstva, njegovih obreda i zakona. Dok su kršćanskog prvomučenika Stjepana kamenovali, Savao iz Tarza čuvao je odjeću svjedokâ, tj. onih koji su ga kamenovali. Razdoblje relativnog mira koji je Crkva uživala trajalo je dakle šest godina. Progon koji je izbio nakon Stjepanove smrti nastavit će se, više-manje nasilno, do smrti kralja Agripe I. († 44). No bijeg i nasilno raspršenje Helenista iz Jeruzalema pridonijet će širenju Radosne vijesti i, na koncu, će Savla, ljutog neprijatelja i progonitelja kršćana, preobraziti u svetoga Pavla, sjajnog i neumornog navjestitelja te iste Vijesti.

Ključne riječi: Crkva, apostoli, evanđelje, judeokršćani, Helenisti, progoni, širenje vjere.

UVOD

Isusove riječi upućene Šimunu-Petru u krajevima oko Ceza-reje Palestinske, da je on „Petar-Stijena” na kojoj će „sagraditi Crkvu svoju” (Mt 16, 18), počele su se ostvarivati nedugo nakon njegova uzašašća na nebo, odnosno na blagdan Pedesetnice (28. svibnja 30. godine). Na taj blagdan kršćanska jeruzalemska zajednica, koju u tom trenutku čini „sto i dvadeset duša” (Lk 1, 15), doživljava vlastito „krštenje” u Duhu te javno, zahvaljujući izlivanju Duha Svetoga i daru jezika, na Petrova usta objavljuje svoju vjeru i započinje naviještati Isusa kao „Gospodina”, odnosno *Kýrios*a (Dj 2, 36). Poruka o Isusu kao Mesiji i *Kýriosu* upravljena je najprije Židovima u Palestini, a potom i onima „izdaleka”, tj. poganima (Dj 2, 39). Na Pedeseticu *započinje povijest Crkve*. Iako su članovi rane Crkve, osobito oni u jeruzalemskoj zajednici, bili „jedno srce i jedna duša” (Dj, 4, 32), ipak nisu nedostajale sjene i pukotine. Da ih se otkloni, apostoli ustanovljuju „sedmoricu”, posebnu skupinu iz redova židovskih Helenista iz dijaspore. Međutim, jaz između židovskih kršćana (judeokršćana) i onih iz židovske dijaspore (Helenista) postajao je sve dublji. Na koncu je doveo do prvog mučeništva iz redova Helenista, nakon čega oni, zbog progona koji se na njih obrušio, prisilno odlaze iz Jeruzalema i nastanjuju se u raznim gradovima izvan Palestine u kojima šire novu vjeru.

I. PEDESETNICA I PETROVI GOVORI

1. *Povratak apostola u Jeruzalem*

Nakon Isusova uzašašća na nebo (18. svibnja 30. godine) apostoli su se, prema Isusovoj zapovijedi prije uzašašća, vratili u Jeruzalem čekati „Očevo obećanje” (Dj 1, 4–8), odnosno Duha Svetoga. Njihovo okupljanje i iščekivanje Isusova obećanja u dvorani Posljednje večere jedna je od činjenica koja na najizvrsniji način otkriva njihovo poslanje koje im je Krist povjerio. Apostoli su, ne zaboravimo, Galilejci (Dj 1, 11; 2, 7), većinom ribari, koje za Jeruzalem ništa ne veže niti ih ondje išta zadržava osim Isusove zapovijedi; oni u tom gradu jednostavno nemaju što raditi, jer je taj grad za njih mjesto Isusove smrti i središte moći njegovih protivnika. I ne samo njihove traumatične uspomene već i njihova osobna sigurnost bili su više nego dostatan razlog da

čim prije napuste Sveti grad. Ali to ne čine. Naprotiv, vraćaju se u njega da bi svjedočili o Isusu, jer je tako Učitelj želio i zapovjedio. Povijest Crkve koja nastaje započinje i odvija se, dakle, daleko od Galileje, Kafarnauma, Galilejskog jezera i svih onih mjesta koja su nekoć bila područje intenzivnog Isusova djelovanja. Poslije uzašašća Jeruzalem postaje središte u kojem sve započinje i iz kojega se sve razvija¹.

2. Popuna apostolskog zbora

Dok čekaju „Očevo obećanje”, prvi čin što ga apostoli obavljaju jest popuna apostolskog zbora, odnosno izbor Matije (Dj 1, 15–26). Riječ je o iznimno značajnom činu koji, takav, sadržava dvije vrlo značajne stvari.

1. Svjedoči o *važnosti apostolskog zbora*. Dvanaest apostola odražava dvanaest židovskih plemena, zbog čega je brojka morala biti zaokružena. Budući da je Judinim otpadom u apostolskom zboru nastala praznina, nju je što prije trebalo popuniti. Ono što se traži od budućeg izabranika jesu, prije svega, moralne kvalitete, prijeko potrebne za pripadnost tom zboru. Poseban pak uvjet bio je osobno poznavanje Isusa: da bi bio vjerodostojan svjedok, pridruženi je apostol² trebao biti s Isusom za vrijeme njegovog javnog djelovanja i vidjeti ga nakon uskrsnuća te, kao i oni, svjedočiti o njemu. A to svjedočanstvo nije moglo biti parcijalno, već sveobuhvatno i cjelovito: trebalo se odnositi na cijeli Isusov javni

¹ G. LEBRETON, „La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa”, u: A. Fliche – V. Martin, *Storia della Chiesa. La chiesa primitiva* (dalje: FLICHE – MARTIN), vol. I, SAIE, Torino, 1979⁴., str. 161–162. Potrebno je istaknuti da je, osim u Jeruzalemu, Isusovih sljedbenika nedvojbeno bilo i u drugim palestinskim mjestima, jer se Uskrsli nije ukazivao (*kristofanija*) samo u Jeruzalemu (Lk 24; Dj 1; Iv 20), već i na drugim mjestima: u Galileji (Mk 16, 7; Mt 28, 16–20), Emausu (Mk 16, 12; Lk 24, 13–35), na Tiberijadskom jezeru (Iv 21, 1–22) i drugdje. Osim u Jeruzalemu, kršćanske su zajednice – ako ne od samoga početka, svakako već vrlo rano – postojale i u Galileji. U prilog tome govore ne samo geografski zapisi u evanđeljima, već i lokalne predaje. Usp. R. KOTTJE – B. MOELLER, *Ekumenska povijest Crkve* (prevela M. Miladinov), sv. 1, Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”, Zagreb, 2007., str. 34.

² „Apostol” (grč. ἀπόστολος) grčka je narodna riječ koja znači „poslanik”: odgovara funkciji tzv. „službenih poslanika” i bila je dobro poznata u grčko-rimskom i židovskom svijetu. Iz nje se izvodi „apostolat” (grč. ἀποστολή: odašiljem, šaljem, preko lat. *apostolatus*: poslanje, apostolska služba), termin koji u novozavjetnom pojmovniku uključuje nekoliko značajnih oznaka: a) neprestano uprisutnjivanje Isusa kao Krista (*Pomazanika*) i Gospodina (*Kýrios*a); b) „karizmu” (grč. χάρισμα: nezasluženi dar; općenito: dar, milost); c) uzvišenu odgovornost nadnaravnog podrijetla. Usp. F. PIERINI, *L'età antica*, Edizioni San Paolo, Roma, 1995., 47–48.

život, od krštenja na Jordanu pa sve do njegova uzašašća. Sve ostalo – njegovo djetinjstvo, mladenačke godine i život u skrovisnosti – ostaju po strani.

2. Svjedoči o *Petrovu primatu*. Petar je onaj koji u ime apostolskog zbora odgovorno preuzima inicijativu, kao što to čini i u drugim događajima. Učenici predstavljaju dvojicu kandidata: Josipa, koji se zvao Barsaba i prozvao se Just, i Matiju. Ali oni ne odlučuju između njih dvojice, jer taj izbor pripada Gospodinu koji jedini može nekoga uvrstiti među apostole. Zato, da bi doznali Gospodinovu volju, apostoli se pomoliše i nakon toga „baciše kocke”³. Kocka je pala na Matiju, koji je zatim pribrojen jedanaestorici apostola (Dj 1, 15–26).

Matijin izbor za apostola zbio se u „gornjoj sobi”⁴, gdje se Crkva bila okupila. Tu su se nalazili apostoli, a s njima je, u postojanoj molitvi, bila i Marija, majka Isusova, te još neke žene i učenici: ukupno „oko sto i dvadeset duša” (Dj 1, 15). To je bila prva jezgra mlade Crkve; malo stado koje je Isus okupio oko sebe, koje je čuvalo neizbrisivu uspomenu na njega⁵.

3. Silazak Duha Svetoga

Kao što je nezamislivo pisati teološku priču o Isusu, a ne poći od tajne utjelovljene Riječi na dan Navještenja, isto je tako nezamislivo pisati povijest Crkve, a zaobići njezin rođendan – Pedeseticu⁶.

Pedeseti dan nakon Isusova uskrsnuća, na blagdan Pedesetnice (lat. *Dominica Pentecostes*), koji Hrvati nazivaju još i *Duhovi*, „svi su bili zajedno na istome mjestu” (tj. u dvorani Posljednje večere!). *I eto iznenada šuma s neba, kao kad se digno silan vje-*

³ Ta starodrevna metoda izbora bacanjem kocke, motivirana iznimnim značenjem apostolske službe, koliko je poznato, neće se ubuduće nikada više ponoviti.

⁴ Ta „gornja soba”, koju je Vulgata nazvala *Cenaculum* (blagovaonica), bila je, najvjerojatnije, prostorija na katu kuće u kojoj je Isus održao oproštajnu pashalnu gozbu s učenicima na Veliki četvrtak, odnosno dvorana Posljednje večere. Opće je mišljenje da je bila u vlasništvu Marije, majke Ivana-Marka, gdje su se apostoli i kasnije običavali okupljati (Dj 12, 12).

⁵ G. LEBRETON, *La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 162–163.

⁶ Pedesetnica (hebr. šēbū 'ōt: tjedni; grč. πεντηκοστής: pedeseti) u Starom je zavjetu i židovstvu drugi blagdan po važnosti u godini, koji se slavio sedam tjedana nakon Pashe kao svečanost završetka žetve žita. Dok su ljudi prinosili svoje darove Bogu, podsjećalo ih se da su zemlja i sve što je ona proizvela Božji dar; bilo je to vrijeme velike zahvale. Pisac *Djela*, sv. Luka, taj blagdan povezuje s Uskrsom, dakle, s Uskrsnim. Usp. K. KLIESCH, *Djela apostolska*, (prijevod: D. Bosnar), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 35.

tar. Ispuni svu kuću u kojoj su bili. I pokažu im se kao neki ognjeni razdijeljeni jezici te siđe po jedan na svakoga od njih. Svi se napu- niše Duha Svetoga i počеше govoriti drugim jezicima, kako im već Duh davaše zboriti.” (Dj 2, 1–4).

Takav je izgledao „službeni” *dies natalis* (rođendan) Crkve Božje (*ekklesía tou theou*). Podsjetimo, tridesetak godina rani- je Duh Sveti sišao je nad Djevicu Mariju i ona je začela Sina Božjega, Isusa Krista, a na Pedesetnicu Duh Sveti, uz neobične popratne znakove (silan vjetar, ognjeni jezici, govori na drugim jezicima), ponovno silazi nad Mariju, apostole i druge učenike, odnosno na onih spomenutih 120 osoba, koje su iščekivale dar Duha Svetoga u dvorani Posljednje večere⁷.

Izlijevanje Duha trebalo je biti jedna od značajki mesijanskog razdoblja. Proroci su nagovijestili da će Duh sići i zaustaviti se ne samo na Mesiji, već i na svima oni- ma koji u njega budu vjerovali. Isus je obnovio ta sta- rozavjetna proroštva (usp. Iv 7, 38–39), koja su svoje ispunjenje dobila u njegovoj smrti i uzašašću na nebo: to je bio „uvjet” za izlijevanje Duha Svetoga koji „još ne bija- še došao” (Iv 7, 39). I doista, nakon što je umro i treći dan uskrsnuo, te nakon što je ostavio svoje „u svijetu” i „sjeo s desna Bogu”, Isus je, kako je i obećao, poslao Parakleta (grč. παράκλητος: tješitelj, branitelj), odnosno Duha Sve- toga koji će braniti i tješiti njegove učenike.

Silazak i izlijevanje Duha Svetoga manifestiralo se na unu- tarnjem i vanjskom planu. Na unutarnjem je donio duboku unu- tarnju promjenu i veliku duhovnu snagu za Isusove učenike, a na vanjskom oduševljenje prisutnog mnoštva, koje je za taj blag- dan pristiglo u Jeruzalem „iz svakog naroda pod nebom” (Dj 2, 5). Snažna huka koja je, zbog silaska Duha Svetoga, nastala nad „gornjom sobom” privukla je veliko mnoštvo koje se sjurilo pre- ma kući u kojoj su se nalazili apostoli. Približavajući se, svi su se divili, jer su učenike čuli govoriti njihovim jezikom. *Djela* vele da su se jedni zbog toga divili, a drugi podrugivali: „*Slatkog su se vina ponapili!*” (Dj 2, 13). Kasnije će Pavao, kao da je osobno čuo te podrugljive komentare, napisati Korinćanima: „*Ako se dakle skupi sva Crkva zajedno i svi govore drugim jezicima, a uđu neu- pućeni ili nevjernici, neće li reći da mahnitaste?*” (1 Kor 14, 23).

⁷ J. DANIELOU, „Dalle origini a S. Gregorio Magno”, u: *Nova storia della Chiesa*, Marietti, Genova – Milano, 2002., str. 41.

4. Petar govori

Zapažajući jedno i drugo, zadivljenost i podrugljivost, ustaje Petar. U takvoj situaciji on nije samo prorok koji tumači glosolalijske usklike (grč. γλῶσσα: jezik; λαλέω: govorim)⁸, nego i više od toga: on je službeni opunomoćenik i glava Crkve. I takav ustaje te vjerodostojno svjedoči i naviješta Raspetoga i Uskrsloga kao istinskog Mesiju⁹.

Petrove zahvale Bogu, koje su zadivile slušatelje nisu, daka-ko, bile posljedica „slatkoga vina”, nego plod Duha koji govori na njegovu usta; istoga onog Duha što ga je već davno prije nagovijestio prorok Joel, prorokujući da će se to izlivanje vidljivo ostvariti u eshatološkom razdoblju (tj. „posljednjim danima”), kada će Jahve „izlit Duha svoga na svako tijelo” (Jl 3, 1)¹⁰; ti posljednji dani vidljivo su se, u obliku plamenih jezika, ispunili na Pedeseticu te postaju dani spasenja: „*Izraelci – govori Petar ispunjen Duhom Svetim – čujte ove riječi: Isusa Nazarećanina, čovjeka kojega Bog pred vama potvrdi silnim djelima, čudesima i znamenjima koja, kao što znate, po njemu učini među vama – njega, predana po odlučenu naumu i promislu Božjem, po rukama bezakonika razapeste i pogubiste. Ali Bog ga uskrisi oslobodivši ga grozote smrti jer ne bijaše moguće da ona njime ovlada.*” (Dj, 2, 22–24).

Da potkrijepi Kristovo uskrsnuće, donedavni ribar, a sada prosvjetljeni Petar rabi i starozavjetne psalme te nastavlja: „*Toga Isusa uskrisi Bog! Svi smo mi tomu svjedoci. Desnicom dakle Božjom uzvišen, primio je od Oca Obećanje Duha Svetoga, i izlio ga kako i sami gledate i slušate. Ta David nije bio uznesen na nebesa, a veli: Reče Gospodin Gospodinu mojemu: Sjedi mi zdesna dok ne položim neprijatelje tvoje za podnožje nogama tvojim. Pouzda-*

⁸ Taj ekstatični i nerazumljiv govor, koji treba tumača, poznat je u antičkim misterijskim religijama i židovstvu (apokaliptici). U novozavjetnim spisima opisan je kao poseban milosni dar ili karizma (usp. 1 Kor 12, 10), koja je prvi put posvjedočena upravo na Pedeseticu. Usp. K. KLIESCH, *Djela apostolska*, str. 36–37.

⁹ O Petrovim govorima: M. CIFRAK, *I riječ je Božja rasla. Od kerigme do evandolja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 10–28.

¹⁰ Joel (heb. *Jōʿēl*: Jahve je Bog), sin Petuelov, jedan je od dvanaestorice malih proroka Staroga zavjeta, koji je živio i djelovao u 4. st. pr. Kr. Pozivao je na post i molitvu, zbog čega ga nazivaju prorokom pokore. No on je i prorok Duhova, jer govori o izljevu proročkog duha na sav Božji narod nakon Jahvina dana.

no dakle neka znade sav dom Izraelov da je toga Isusa kojega vi razapeste Bog učinio i Gospodinom i Kristom.” (Dj 2, 32–36)¹¹.

Ta Petrova *kerigma* (grč. κήρυγμα: navještaj) predstavlja najstariji kršćanski navještaj; i ujedno je najstarija kršćanska apologija. Apostolski je prvak nedvojbeno potresao slušateljstvo, jer su mu nakon tih riječi mnogi pristupili s upitom: „Što nam je činiti?”¹² „Obratite se i svatko od vas neka se krsti u ime Isusa Krista da vam se otpuste grijesi i primit ćete dar, Duha Svetoga.” (Dj 2, 37–38), odgovorio im je prosvijetljeni Petar. Poslušali su ga te se, prema *Djelima* (2, 41), „u onaj dan pridruži oko tri tisuće duša”¹³. Tako je započela *povijest Crkve*.

4.1. Svrha kerigme

Ključna tema Petrove kerigme jest Isusovo uskrsnuće i njegova teocentričnost¹⁴. Taj događaj, o kojemu Petar prosvijetljen Duhom Svetim zanosno i hrabro govori, zahtijeva od Židova promjenu smjera, potpuni zaokret; ukratko: obraćenje. Upravo tim pozivom na obraćenje završavaju i Petrovi govori (Dj 2, 37–38; 3, 19). Židovi trebaju priznati da su, s obzirom na Isusa, pogriješili u dvjema stvarima: 1. nisu prihvatili njegovo božanstvo i 2. osudili su ga kao bogohulnika zato što je zahtijevao da mu se prizna pripadajuće božanstvo. Kako oni to nisu prihvatili, udaljili su se od Boga, kao i njihovi predci koji su progonili proroke. Stoga, priznati Isusovo božanstvo znači obratiti se Bogu (Dj 3, 19). Uskrsnuće je razvidno pokazalo Isusovu božansku narav. Zato će apostoli od tada, tih prvih Duhova, u svom navješčaju u prvi plan stavljati uskrsnuće kao bitnu novost koja ih, u religio-

¹¹ U Petru i ostalim učenicima došlo je do duboke preobrazbe: oni su u Isusu najprije vidjeli proroka, a od Petrova odgovora u Cezareji Filipovoj gledaju Mesiju; na Pedesetnicu ga, zahvaljujući izljevu Duha Svetoga i daru jezika, navješčaju kao „Gospodina” (*Kýrios*) (Dj 2, 36). Ta poruka o Isusu kao Mesiji i *Kýriosu* upravljena je najprije Židovima, a zatim onima „izdaleka”, tj. poganima (Dj 2, 39).

¹² Isto su takvo pitanje mnogi Židovi postavili i Ivanu Krstitelju dok je propovijedao na Jordanu (Lk 3, 10). Preteča im je preporučivao „obraćeničko krštenje”, koje je bilo krštenje vodom, nagovješćujući im skoro „krštenje Duhom Svetim” (Lk 3, 16). Taj se Ivanov nagovješčaj ostvario na Pedesetnicu.

¹³ Osim toga govora na Pedesetnicu, koji je bio potaknut izljevom Duha Svetoga, poznata su i, dakako, značajna još dva Petrova govora: u predvorju Hrama, motiviran ozdravljenjem čovjeka „hroma od majčine utrobe” koji je svaki dan prosio kod hramskih vrata, zvanih „Divna” (Dj 3, 12–26), i pred Sinedrijem (židovskim Velikim vijećem), koji je motiviran prigovorima židovskih vođa koji su optužili apostole (Petra i Ivana) da navješčaju Isusovo uskrsnuće (Dj 4, 8–12).

¹⁴ M. CIFRAK, *I riječ je Božja rasla*, str. 13.

znom smislu, dijeli od njihovih židovskih sunarodnjaka. Svi koji se žele priključiti novoj vjeri trebaju prihvatiti tu novost – Isusovo uskrsnuće¹⁵ – koja je *conditio sine qua non*.

II. PRVO ŠIRENJE CRKVE I PRVI PROGONI

1. Širenje u židovskoj dijaspori

Duhovsko širenje kršćanske vjere predstavlja ujedno i prvi evangelizacijski iskoračaj koji se više neće zaustaviti. To, na neki način, nagoviješta i Petar kada na kraju govora na prve Duhove veli: „*Ta za vas je ovo obećanje* (tj. Duha!) *i za djecu vašu i za sve one izdaleka, koje pozove Gospodin Bog naš.*” (Dj 2, 39). Petrovi slušatelji nisu bili samo palestinski Židovi, već i židovski hodočasnici iz dijaspore: „*Parti, Međani, Elamljani, žitelji Mezopotamije, Judeje i Kapadocije, Ponta i Azije, Frigije i Pamfilije, Egipta i krajeva libijskih oko Cirene, pridošlice Rimljani, Židovi i sljedbenici* (tj. prozeliti!) *Krećani i Arapi*” (Dj 2, 9–11).

Vrativši se svojim kućama, ti su hodočasnici sa sobom ponijeli svoju novu vjeru, kao i darove Duha koje su primili u Jeruzalemu. Oni neće biti utemeljitelji Crkava, već misionari; prvi misionari koji će svojim djelovanjem evanđeosko sjeme proširiti diljem rimskoga svijeta: u Damasku, Rimu, Aleksandriji, Antiohiji i drugdje. To prvo širenje kršćanstva izvan Jeruzalema, diljem Rimskoga Carstva, nije dakle djelo apostolâ, koji su ostali u Jeruzalemu, nego tih židovskih hodočasnika koji su za blagdan Pedesetnice boravili u Jeruzalemu i ondje se susreli s novom vjerom, koju su zatim ponijeli u svoje gradove i pokrajine iz kojih su potjecali. Tako su se, od prvoga (duhovskoga) dana Crkve, počele ostvarivati evanđeoske prispodobe o kraljevstvu Božjem kao gorušičinu zrnu koje počinje nicati ili pak kvascu koji počinje rasti i bujati: najprije u židovskom, a zatim u grčko-rimskom svijetu.

2. U Jeruzalemu

To bujanje i rast posebno su bili izražajni u Jeruzalemu. Nakon Pedesetnice, kada se na Petrovu propovijed skupini vjernika pridružilo oko tri tisuće duša, ubrzo se taj broj popeo na

¹⁵ J. DANIELOU, *Dalle origini a S. Gregorio Magno*, str. 41–42.

„nekako do pet tisuća” (Dj 4, 4). I nije se zaustavilo na tome, jer je „Gospodin danomice zajednici pridruživao spasenike” (Dj, 2, 47).

Premda pojedini povjesničari (Wizsaecker, Renan) smatraju da brojke od tri i pet tisuća nisu realne, odnosno da su napuhane, čini se ipak da je ta njihova sumnjičavost neopravdana. Dapače, brojna obraćenja i naklonost mogu se objasniti blagošću kršćanske poruke koja se širila i prihvaćala zahvaljujući, među ostalim, i ugodnoj uspomeni koju je Isus ostavio u Jeruzalemu. Unatoč svom „neslavnom svršetku”, Isusove su besjede i djela i dalje živjeli u dušama i uspomeni ljudi, a Petrove su ih riječi i čudesa samo obnovili i osvježili. Tako su oni koji su pred neko vrijeme s ganućem slušali Isusa, ponovno bili zahvaćeni i privučeni jednostavnim i djelotvornim propovijedanjem apostola i, posebno, načinom života prvih kršćana, koji se istinskim Izraelcima pokazivao kao ideal religioznog života prema kojemu su i sami težili¹⁶.

Unatoč tomu što se izvještaji u *Djelima* (2, 41; 4, 4; 5, 14; 6, 7; 21, 20) ne mogu uzimati kao mjerodavni statistički pokazatelj¹⁷, jeruzalemska je zajednica, svojim mesijanskim propovijedanjima i uzornim životom, doživjela brzi uspjeh te je rasla izvana (tj. brojčano) i iznutra (tj. moralno i etički).

Brzom uspjehu „Nazarenaca”¹⁸ zasigurno su pridonijele i moralno-etičke kvalitete koje su ih resile, kao što su: postojanost u apostolskom nauku, bratsko zajedništvo (koje se očitovalo u duhovnoj i materijalnoj solidarnosti), dijeljenje dobara prema potrebi, „lomljenje kruha” (*fractio panis*, tj. euharistija). Podrobnije, ali ne i potpune, informacije o životu jeruzalemske zajednice donose *Djela*, osobito prvih sedam poglavlja, kojima se opisuje ozračje u kojemu zajednica živi te se sažeto prikazuje njezin

¹⁶ G. LEBRETON, *La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 168.

¹⁷ Jeruzalem je u to doba imao otprilike 25 000 do 30 000 stanovnika. Kršćani bi dakle, prema *Djelima* (4, 4), činili petinu/šestinu jeruzalemske populacije.

¹⁸ Kršćani su se od početka nazivali „učenicima”, naziv koji se rabio još za vrijeme Isusova zemaljskoga života; kasnije su, svjedoče *Djela* i Pavlove poslanice, došli i drugi nazivi: „braća”, „pozvanici”, „sveti” i „vjerni” (Dj 1, 15; 6, 1.2; Rim 1, 7; Ef 1, 1 itd.). Židovi su ih pak najčešće nazivali *Galilejcima*, prema njihovu podrijetlu, ili *Nazarencima*, odnosno *nazaretskom sljedbom* (ἡ τῶν Ναζωραίων αἰρέσις), po njihovu Učitelju (Dj 1, 11; 24, 5).

svagdanji život. Kako proizlazi iz tog opisa, jeruzalemska kršćanska zajednica nastavlja sudjelovati u religiozno-duhovnom životu svoga naroda, ne odvajajući se od njega ni iznutra ni izvana, što znači: da se djeca obrezuju, da se opslužuju propisi koji se odnose na obrednu čistoću, da se i dalje prakticira subotnji odmor i opslužuje Zakon¹⁹. Sljedbenici nove vjere ne prestaju sudjelovati ni u hramskim obredima i molitvama. Dapače, svaki dan „jednodušno” odlaze u Hram (Dj 2, 46) i okupljaju se u tzv. Salomonovu trijemu (Dj 5, 12), dok su Petar i Ivan još revniji: njih dvojica odlaze u Hram ne samo na jutarnju molitvu (Dj 5, 21), već i onu popodnevnu, tj. o devetoj molitvenoj uri (Dj 3, 1)²⁰. U očima svojih sunarodnjaka, jeruzalemski se kršćani pojavljuju kao veoma gorljivi i revnosni Židovi, zbog čega ih je izvanjski svijet smatrao nekom od židovskih sljedbi, αἵρεσις (Dj 24, 5, 14; 28, 22).

Međutim, dok nastavljaju živjeti prema starozavjetnim propisima, vjerni židovskom kultu, jeruzalemski kršćani, svjesni svoje posebnosti, istodobno žive i svojim zasebnim, kršćanskim, životom: bili su uvjereni da su oni ispunjenje židovstva, „novi” Izrael, u smislu da „stari” Izrael (ne propada) već kao cjelina prelazi u novi Izrael, odnosno na Isusov put i vjeru u njega. Drugim riječima, mlada jeruzalemska zajednica od prvog je dana svjesna da zastupa cijeli Izrael, što nalazi odjeka i u terminologiji: *Djela*, naime, jeruzalemske kršćane označuju kao ἐκκλησία (skup, zajednica), izrazom kojemu u Septuaginti odgovara *q^ehal Yhwh*, koji označava (izabrani) Božji narod okupljen u pustinji (Dj 7, 38)²¹. Ta se *eklesia* okuplja na zajedničke liturgijske sastanke

¹⁹ Prvih pet knjiga Biblije (*Postanak, Izlazak, Levitski zakonik, Brojevi i Ponovljeni zakon* ili *Deuteronomium*), koje tvore jednu cjelinu, Židovi nazivaju „Zakon”, *Tora*. Toj cjelini na grčkome jezičnom području dano je ime: *he pentateukos* (misli se: *biblos*), tj. „Knjiga u pet svezaka”, što na latinskom glasi *Pentateuchus* (misli se: *liber*). Na hrvatskome to se naziva *Petoknjžje*. Židovi koji su govorili hebrejski nazivali su tu cjelinu i „pet petina Zakona”. Iako je *Levitski zakonik* dobio svoj konačni oblik tek poslije sužanjstva, on sadržava vrlo stare sastavnice, kao što su odredbe o zabranjenim jelima (pogl. 11) ili propisi o čistoći (pogl. 13–15), odredbe kojima su ortodokсни Židova pridavali veliku važnost, inzistirajući na njihovu opsluživanju.

²⁰ Liturgija je u židovstvu bila posebno posvećujuće vrijeme. Dnevni ritam posvećivale su jutarnja i večernja žrtva i molitve u Hramu: jutarnja (*šaharit*), podnevna (*minhah*) i večernja (*mariv*). Deveta molitvena ura odvijala se u popodnevним satima, oko 15 sati.

²¹ Usp. É. TROCMÉ, „Le prime comunità: da Gerusalemme ad Antiochia”, u: *Storia del cristianesimo: Religione – Politica – Cultura*, sv. I, Borla, Roma, 2003., str. 80. Rabeći taj isti izraz za jeruzalemsku zajednicu, *Djela* žele istaknuti da kršćani nisu tek obična zajednica, jedna od židovskih sljedbi (αἵρεσις), kako ih je svijet

po privatnim kućama, gdje „u radosti i prostodušnosti srca lomi kruh” (Dj 2, 46), tj. slavi Svetu večeru, kao spomen-čin onoga što je Gospodin učinio uoči svoje muke. Jedna od tih kuća bila je u vlasništvu spomenute Marije, majke Ivana-

-Marka, gdje se okuplja povelika zajednica koja moli dok se Petar nalazi u tamnici (Dj 12, 12). Slično tome, Pavao će u Filipima bodriti braću u Lidijinoj kući (Dj 16, 40), a u Troadi će, također „u gornjoj sobi”, koja se nalazila na trećem katu jedne privatne kuće, slaviti euharistiju (Dj 20, 6–9)²².

Prema *Djelima* (2, 46–47), ti kršćanski sastanci odvijali su se svakodnevno. A nekad bi to bilo i noću: bila je već mrkla noć, vele *Djela* (12, 12), kad se Petar, nakon što je čudesno oslobođen iz tamnice, uputio u Marijinu kuću i ondje našao zajednicu koja se sabrala na molitvu. Ti noćni sastanci, prema *Djelima* (20, 7), održavali su se u noći sa subote na nedjelju (tj. prvi dan u tjednu): subotom bi sudjelovali na zajedničkim molitvama u Hramu, a potom bi se, noću, okupljali na svoj liturgijski sastanak²³. Osim noću, kršćanski su se sastanci održavali i u drugo doba dana (usp. 1 Kor 1, 17–33).

Završnu misao o životu prvih kršćana, čini mi se da je najbolje prepustiti samim *Djelima*, koja to opisuju antologijskim riječima: „(Učenici) *bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, lomljenju kruha i molitvama. Strahopoštovanje obuzimашe svaku dušu: apostoli su činili mnoga čudesa i znamenja. Svi koji prigriše vjeru bijahu združeni i sve im bijaše zajedničko. Sva bi imanja i dobra prodali i porazdijelili svima kako bi tko trebao. Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u Hram, u kućama bi lomili kruh te u radosti i prostodušnosti srca zajednički uzimali hranu hvaleći i uživajući naklonost svega naroda. Gospodin je pak*

doživljavao, već novi Božji narod. Izraz ἐκκλησία u početku je bio *terminus technicus* za jeruzalemsku Crkvu, a kasnije se proširio i počeo primjenjivati i na druge Crkve koje su nastale po uzoru na Crkvu-majku. Tako će, primjerice, Pavao okupiti Crkvu u Antiohiji (Dj 14, 27) i pozdraviti Crkvu u Cezareji (Dj 18, 22). No uskoro će kršćani doći do uvjerenja da je jedna i ista Crkva prisutna na različitim mjestima pa će ta riječ poprimiti značenje *opće Crkve*.

²² Ta „gornja soba” bila je prostrana: nije bila namijenjena za stanovanje, nego samo za tu vrstu sastanaka. Vlasnicima, koji su stavljale svoje kuće na raspolaganje zajednici, kršćani su davali određeni prilog, što spominje i Pavao kad govori o Akvili i Priski i Crkvi koja se sastaje u njihovu domu (1 Kor 16, 19).

²³ J. DANIELOU, *Dalle origini a S. Gregorio Magno*, str. 49. Taj je običaj doveo do toga da se nedjelja označi kao „osmi” dan. Ovaj izraz, koji se nalazi već u *Pseudobarnabinoj poslanici*, tumači se samo u odnosu na sedmi dan židovskoga tjedna. Najčešća je oznaka za taj dan κυριακή, što odgovara našem izrazu „nedjelja”.

danomice zajednici pridruživao spasenike.” (Dj, 2, 42–47). I potom nastavljaju: „*U mnoštvu onih što prigriše vjeru bijaše jedno srce i jedna duša. I nijedan od njih nije svojim zvao ništa od onoga što je imao, nego im sve bijaše zajedničko. Apostoli pak velikom silom davahu svjedočanstvo o uskrsnuću Gospodina Isusa i svi uživahu veliku naklonost. Doista nitko među njima nije oskudijevao jer koji bi god posjedovali zemljišta ili kuće, prodavali bi ih i utržak donosili i stavljali pred noge apostolima. A dijelilo se svakomu koliko je trebao.”* (Dj 4, 32–35).

Nadahnuta tim riječima i takvim načinom života, Crkva će u svim razdobljima taj divni primjer jeruzalemske zajednice častiti i isticati kao uzor kršćanskoga života, ali će istodobno biti i svjesna da su ipak postojale određene sjene i pukotine. Naime, slučaj Ananije i Safire (Dj 5), kao i zanemarivanje (helenističkih) udovica i mrmljanje, o čemu će biti riječi na sljedećim stranicama, pokazuju da je i tada postojala ljudska slabost i da bi bilo neumjesno i pretjerano svaku rečenicu shvaćati doslovno, kao primjerice onu da *doista nitko među njima nije oskudijevao*. No to ni na koji način ne umanjuje visoki evanđeoski moral koji je resio prvu kršćansku zajednicu; moral koji je proizlazio iz Isusova nauka, posebno iz njegova „Govora na gori” i njegovih blaženstava. Nije isključeno da Lukina verzija blaženstava (Lk 6, 20–26) odražava način života kojim je upravo živjela jeruzalemska zajednica.

3. U Šaronskoj ravnici

Osim u Jeruzalemu, Crkva je rasla i u drugim palestinskim krajevima. Dok je Crkva po svoj Judeji, Galileji i Samariji uživala mir (Dj 9, 31), Petar je pošao u pohod novoobraćenim kršćanima na području opjevane Šaronske ravnice, koja se protezala uz Mediteran, od Karmela do Jope (današnja Jafa)²⁴.

Najprije se zaustavio kod „svetih” u Lidi, gdje je susreo Eneju, paraliziranog čovjeka koji je osam godina bio prikovan za krevet: „*Eneja – rekao mu je – ozdravlja te Isus Krist! Ustani i prostri*

²⁴ Područje uz Sredozemno more onda su, kao i danas, činile tri ravnice: na sjeveru ravnica *Akko*, također nazvana i *Primorskom ravnicom*, a u Starom zavjetu za nju se susreće i naziv *Zebulonova ravnica*, koja se prostirala od granice s Libanomom do brda Karmela; središnji dio od Karmela do Jafe zauzimala je Šaronska ravnica, a od Jafe do Gaze prostirala se *Filistejska ravnica*. Usp B. LUJIĆ, *Tragovima biblijskih prostora i događaja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 35–36.

sam sebi.” Eneja je odmah ozdravio, a mnogi žitelji Lide i Šarona, vidjevši to, „obratite se Gospodinu” (Dj 9, 32–35).

Dok je boravio u Lidi, neki ga stanovnici iz Jope zamoliše dođe k Tabiti (u prijevodu: Košuta), jednoj pobožnoj ženi koja je upravo tih dana umrla. Petar se odazvao njihovu pozivu. I kad su ga uveli u „gornju sobu” kod pokojnice, koja je već bila spremna za pokop, našao je ondje neke udovice koje su plakale i pokazivale mu haljine koje je ta pokojnica za njih izrađivala; Petar im zapovijedi da iziđu iz kuće te klekne i pomoli se. Zatim se okrenu prema pokojnici i reče: „*Tabita, ustani!*” Ona otvori oči, pogleda Petra i sjede. Kao i u Lidi, tako i u Jopi mnogi nakon tog čuda „povjerovaše u Gospodina” (Dj 9, 36–43).

U ovome evangelizacijskom pohodu Petar je namjeravao obići samo židovske gradove Lidu i Jopu, ali ne i pogansku Cezareju. No viđenja su mu otkrila da i tamo treba otići.

3.1. Obraćanje rimskog satnika Kornelija

Obraćanje poganskog satnika Kornelija, koje nedvojbeno pripada među znamenitije događaje u najranijem širenju kršćanstva, *Djela* (10. poglavlje) opisuju vrlo detaljno. Naime, u italskoj četi (*cohors italica*), stacioniranoj u cezarejskoj vojarni²⁵, nalazio se rimski satnik Kornelije, koji je bio „pobožan i bogobožan” (Dj, 10, 2)²⁶; takav je bio i sav njegov dom. Oko devete ure (tj. oko 15 sati) imao je viđenje u kojem mu se ukazao anđeo i naredio mu da pošalje ljude u Jopu te ondje potraže Šimuna, s nadimkom Petar, koji se nalazi u tom gradu kao gost Šimuna kožara (Dj 10, 6). Čim je prestalo viđenje, Kornelije je dozvao jednog vojnika, koji je kao i on bio pobožan i naginjao židovskoj

²⁵ Rimske legije nisu bile stacionirane u Judeji, carskoj provinciji, već samo jedna četa ili kohorta; iako se 69. godine govori o jednoj *cohors italica* u Judeji, ona je ondje mogla biti stacionirana već 40. godine. O rimskoj vojsci: A. M. LIBERATI – F. BOURBON, *Drevni Rim. Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, (preveli: H Potrebica i drugi), Mozaik knjiga, Zagreb, 2000., str. 92–97.

²⁶ Izrazima „pobožan” i „bogobožan” pisac *Djela* označava neobrezane prozelite (grč. προζηλυτος: pridošlica), tj. pogane koji su, živeći u svijetu moralnog libertizma i religijskog politeizma, naginjali prema Židovima zbog njihova jedinstvenog monoteizma, njihova duhovnog kulta i čistoga moralnog života; privlačila ih je židovska pobožnost i vjera koja je bila uzvišenija od poganske. Među tim prozelitima kršćanstvo će naići na vrlo plodno tlo i među njima naći svoje prve vjernike među poganima, jer im je pružalo upravo ono za čime su čeznuli i nije ih sputavalo suvišnim propisima kao židovstvo, primjerice, obrezanje. Tako je židovska dijaspora u velikoj mjeri pripremila put kršćanstvu među poganima.

religiji, da mu protumači viđenje; nakon što je vojnik to i učinio odmah ga je, zajedno s dvojicom slugu, poslao u Jopu.

Sutradan, oko podneva, dok su se trojica Kornelijeve izaslanika približavala Jopi, Petar se u kući Šimuna kožara uspeo na kućnu terasu i počeo moliti. Pao je u zanos: vidio je rastvoreno nebo i neku posudu poput velikog platna koja silazi s neba; unutar te posude nalazile su se svakovrsne životinje: gmazovi zemaljski i ptice nebeske. Istodobno je čuo glas koji mu je govorio: „Ustani, Petre. Kolji i jedi.” „Nipošto, Gospodine”, odvrati Petar, jer „nikad još ne okusih ništa okaljano i nečisto.” „Ne zovi okaljanim što Bog očisti”, odvrati mu glas (Dj 10, 13–15). Viđenje se ponovilo tri puta, i u njima isti poziv i isti odgovor. I dok se Petar pitao koje bi bilo značenje toga viđenja, iz Cezareje su stigli trojica Kornelijeve ljudi, a Duh zapovijedi Petru da pođe s njima.

Sutradan su krenuli u Cezareju. Petra su pratili i neki vjernici, jer je apostolski prvak pred tim nepoznatim, ali tako važnim korakom, želio uza se imati svjedoke. Kad su stigli u Cezareju, našli su Kornelija okružena sa svom njegovom rodbinom i prijateljima. Ušavši u kuću, Petar im reče: „*Vi znate kako je Židovu zabranjeno družiti se sa strancem ili k njemu ulaziti, ali meni Bog pokaza da nikoga ne zovem okaljanim ili nečistim. Stoga, pozvan, i dođoh bez pogovora*²⁷. *Da čujemo dakle zbog čega me pozvaste!*” (Dj 10, 28–29).

Tada mu Kornelije ispriča svoje viđenje, a Petar se, slušajući ga, divio Božjemu milosrđu koje je otvoreno za sve i ne isključuje nikoga. „*Sad uistinu shvaćam da Bog nije pristran, nego – u svakom je narodu njemu mio onaj koji ga se boji i čini pravdu*”, odgovori je Petar (Dj 10, 34–35). I odmah zatim navijesti Korneliju evanđelje mira koje je Bog poslao sinovima Izraelovim po Isusu Kristu, koji je „Gospodar sviju” (Dj, 10, 36).

I dok je Petar u Kornelijevoj kući zanosno pripovijedao o Isusovu spasenjskom djelu (za koje je, vjerojatno, čuo i Kornelije), „siđe Duh Sveti na sve koji su slušali tu besjedu”. Židovi koji su iz Jope dopratili Petra ostali su u čudu kad su čuli te pogane kako govore drugim jezicima, a Petar odmah nastavi: „*Može li tko*

²⁷ U Petru su, od najranijeg djetinjstva, bila ukorijenjena najdublja židovska uvjerenja, a slijedom toga i način života. Zabrana kontakta s poganima, a na poseban način sjedanje s njima za stol, bili su propisi kojih su se Židovi trebali strogo držati. Međutim, zapovijed koju mu je Isusu dao prije nego „bi uznesen na nebo” (Lk 24, 51) – da zajedno s ostalom Dvanaesticom učini njegovim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga (Mt 28, 19) – nadilazila je okvire „otačke predaje” i granice Palestine.

uskratiti vodu da se ne krste ovi koji su primili Duha Svetoga kao i mi?” I odmah zatim „*zapovjedi da se krste u ime Isusa Krista. Tada ga zamole da ostane ondje nekoliko dana.*” (Dj 10, 47–48).

Ovaj značajni Petrov iskorak, ispričan s toliko pojedinosti, otkriva na kakve je teškoće nailazio prvi navještaj evanđelja i kako su se one rješavale. Propisi o čistom i nečistom, koji su se odnosili na hranu, mogu se današnjem naraštaju činiti, uistinu, anahroni i pomalo naivni, no za tadašnje Židove oni su imali veliku važnost, jer je svaki gorljivi Židov, uključujući i Petra, sa sedmoricom braće mučenika, ponavljao: „*Radije ćemo umrijeti nego da prestupimo zakone svojih otaca!*” (2 Mak 7, 2)²⁸.

K tome, apostole su, više od nutricionističkih propisa, ozbiljno sputavali i društveni zakoni: smiju li možda i pogani biti primljeni u Crkvu? Ne samo obrezani (kao npr. prozelit i đakon Nikola, Dj 6, 5), već i oni „pobožni” i „bogobojazni” koji nisu pristajali na obrezanje? Te nimalo lake dvojbe otklonjene su silaskom Duha na Kornelija i njegov dom. I Petar se, kao glava Crkve, bez ikakva kolebanja poučljivo prepustio tom Duhu, unatoč tome što će se cijeli njegov mentalitet potpuno izokrenuti. U tom smislu, može se reći da događaj u Kornelijevoj kući predstavlja Petrov potpuni zaokret i početak njegova novog smjera: koji uključuje Židove, ali ne isključuje ni pogane, jer je shvatio da „Bog nije pristran” (Dj 10, 34).

Iako je Petar za događaje u Kornelijevoj kući imao svjedoke, judeokršćane iz Jope, negativna reakcija jeruzalemske Crkve ipak nije izostala. Obrezani su mu predbacivali da je „*ušao k ljudima neobrezanima i jeo s njima*” (Dj 11, 3). Taj prigovor bio je ujedno i posljednji pokušaj obrane kojom su se „obrezani” (judeokršćani) nastojali oduprijeti evanđeoskom univerzalizmu. No zahvaljujući Petrovu obrazloženju (Dj 11, 5–17), ubrzo je došlo do promjene stava pa je i Crkva-matica promijenila mišljenje i slavila Gospodina, jer „*i poganima Bog daje obraćenje na život*” (Dj 11, 18)²⁹.

²⁸ Premda je Isus dokinuo židovske nutricionističke zakone – „*Ništa što izvana ulazi u čovjeka ne može ga onečistiti, nego što iz čovjeka izlazi – to ga onečišćuje.*” (Mk 7, 14) – ipak se ta njegova riječ, koja je tada zaprepastila učenike, oklijevala primijeniti u život; na ovom području i pitanju bilo je zaista potrebno da Duh Sveti podsjeti apostole na te Isusove riječi i da ih oni ispravno razumiju.

²⁹ Nije rijedak broj povjesničara koji s rezervom prihvaća izvještaj u *Djelima* (11, 1–18), osobito onaj dio koji govori o „radosti” jeruzalemskih judeokršćana zbog

4. Doprinos ostalih apostola

U navješčaju nove vjere nije sudjelovao samo Petar. U njemu su, dakako, sudjelovali i ostali apostoli, čija kerigma nije bila bučna ni nametljiva, već postojana i diskretna. Kao „očevici i sluge Riječi” (Lk 1, 2), koristili su se svakom prigodom da navijeste Krista, obraćajući se svakom pojedincu: ciničnomu rimskom službeniku, siromašnom prosjaku i židovskoj obitelji u intimnosti njezina obiteljskog života; propovijedali su više na uho nego „s krovova”, kazujući ljudima sve *o osobi*, Isusu. Osim što su navijestali, apostoli su svakodnevno i poučavali, tj. katehizirali (grč. κατήχειν: usmeno poučavati). Glavne teme i naglasci njihove kateheze, u kojima su se obraćenici upoznavali s evanđeljem, bile su usmjerene na Isusov život „počevši od krštenja Ivanova pa sve do dana kad bi uzet” (Dj 1, 22), na njegov nauk i čudesa. Pouke su bile prožete sjećanjima na Kristove riječi, osobito na „Govor na gori”, kao i druge njegove izreke, primjerice: „*Dođite k meni svi koji ste izmoreni i opterećeni i ja ću vas odmoriti*” (Mt 11, 28); ili: „*Ne boj se, stado malo: svidjelo se Ocu vašemu dati vam kraljevstvo. Prodajte što god imate i dajte za milostinju! Načinite sebi kese koje ne stare, blago nepropadljivo na nebesima, kamo se kradljivac ne približava i gdje moljac ne rastače. Doista, gdje vam je blago, ondje će vam i srce biti*” (Lk 12, 32–34) itd.

Kontinuiranim navješčajem i tihim poukama apostoli su sve više privlačili pozornost. Njihova vjera u rassetoga i na nebo uznesenoga Isusa, koji će odande ponovo doći, pribavljala im je sve veći utjecaj i simpatije. Ali i prijetnju, jer takvim razvojem stvari nisu svi bili oduševljeni, posebno ne saduceji.

5. Zapreke i prvi progoni

Tvrdnja da je Bog Rassetoga na križu učinio Mesijom i da će se on takav objaviti, za židovsko je poimanje bila ne samo nečuvana, nego upravo besmislena inovacija³⁰. Ta je tvrdnja, koju su

krštenja poganâ, jer im se čini da je otpor jeruzalemske Crkve, odnosno obrezanih, u pogledu krštenja neobrezanih (koji će se kasnije još više pojačati) i dalje bio nepromjenjiv i nepomirljiv. Zato misle da je ta radost postojala samo kod apostolâ, ali ne i kod mnoštva, koje se i dalje protivilo uključivanju pogana u Crkvu te je u Kornelijevu slučaju, kao i u slučaju etiopskog eunuha, vidjelo samo iznimku, ali ne i stalni smjer, odnosno pravilo. Usp. G. LEBRETON, *La predication degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 191.

³⁰ R. KOTTJE – B. MOELLER, *Ekumenska povijest Crkve*, str. 37.

apostoli u svome vjerovjesničkom djelovanju javno i neustrašivo ponavljali, kako svjedoče *Djela* (4, 1–3), posebno smetala vodećim židovskim krugovima, saducejima i velikim svećenicima³¹, koji su i najviše bili odgovorni za Isusovo izručenje. Osjećajući se pogođenima, i prozvanima, počeli su poduzimati kaznene mjere i zabrane protiv navjestitelja nove religije, posebno protiv Petra kao vodeće osobe iz kruga Isusovih učenika. Pismoznanci i farizeji nisu se previše u to upletali; oni su se sukobljavali s Isusom za vrijeme njegova javnog djelovanja. U tim prvim godinama najveću su prijetnju za jeruzalemsku Crkvu predstavljali saduceji. Budući da je njihova uloga kod Isusova izručenja i suđenja bila najistaknutija, zato je propovjedničko djelovanje apostola njih posebno diralo i najviše smetalo, jer su im apostoli svojim propovijedanjem vratili u sjećanje i oživjeli sve one uspomene, odnosno probleme, koje su oni smatrali završenom pričom; bili su, naime, uvjereni da su ih s Isusovom smrću zauvijek pokopali. Stvarnost je, međutim, bila posve drukčija: apostoli su, bez ustručavanja i uz asistenciju Duha Svetoga, javno govorili da je onaj kojega je „Bog potvrdio silnim djelima, čudesima i znamenjima” nepravedno osuđen te „po rukama bezakonika razapet i pogubljen” (Dj 2, 22–23), aludirajući pritom poglavito na saduceje. K tome, propovijedajući o Isusu naviještali su i dogmu o uskrsnuću, koju su, kako je poznato, saduceji odbacivali.

Naravno, saduceji to nisu mogli tolerirati. Prilikom ispitivanja i izricanja kazne Petru i Ivanu (Dj 4, 7, 18), oni nemaju nikakve zamjerke na ono što su farizeji neprestano predbacivali Isusu po pitanju subote i Zakona, nego su posebno neprijateljski raspoloženi prema imenu Isusovu. Stoga su apostolima strogo zabranili da naučavaju i govore u njegovo ime (Dj 4, 18).

No njihova naredba apostole ni najmanje nije spriječila ni pokolebala. Budući da su ponovno nastavili s naviještanjem, strpani su u tamnicu. Iz nje ih je izbavio anđeo Gospodnji te im naredio da ponovno propovijedaju u Hramu: ubrzo su opet bili uhićeni, ali ne i mućeni, jer su se židovske vlasti bojali naroda (Dj

³¹ Te dvije židovske duhovne skupine nisu identične. Od 6. godine po. Kr. veliki svećenici potječu iz Setova plemena; poglavar obitelji (30. godine) jest Ana, a veliki svećenik Kajfa, obojica rimske kreature. Saduceji su istodobno politička i religiozna stranka, blisko povezana s Hramom. Veliki svećenici zavidni su saducejima zbog njihova utjecaja na narod (Dj 5, 17), a saduceji su nepovjerljivi prema velikim svećenicima, čak i neprijateljski nastrojeni, zbog novotarija na religioznom polju (Dj 4, 2). Praktično, interesi su im zajednički. Usp. J. DANIELOU, *Dalle origini a S. Gregorio Magno*, str. 43.

5, 26). Ponovno su ih doveli pred Sinedrij, gdje ih je veliki svećenik upitao: „*Nismo li vam strogo zabranili učiti u to ime? A vi ste eto napunili Jeruzalem svojim naukom i hoćete na nas navući krv toga čovjeka. – Treba se većma pokoravati Bogu negoli ljudima*” (Dj 5, 28–29), odgovorili su Petar i apostoli. Gnjevni članovi Sinedrija htjedoše ih pogubiti, ali su odustali od te namjere zahvaljujući Gamalijelovoj razboritosti³²; na kraju su ih dali izbičevati i ponovno im naredili da ne propovijedaju u Isusovo ime, a apostoli su otišli radosni što bijahu dostojni podnijeti pogrde i bičeve za ime Isusovo (Dj 5, 33–41)³³. Kako tamnice, bičevi i prijetnje smrću nisu polučili željeni rezultat, tj. šutnju apostola, židovske su vlasti primijenile drugu taktiku: prihvatile su Gamalijelov savjet i primijenile *laisser-faire*, uvjerenе da će vrijeme biti na njihovoj strani i njihov saveznik.

Svakako, ono što je u tom sudaru između saduceja i apostola posebno razvidno jest uzrok i objekt toga sudara, a to je Isus iz Nazareta, njegova osoba i ime. Židovi su jeruzalemsku kršćansku zajednicu, tj. Crkvu, smatrali samo sljedbom starih Isusovih učenika, a kršćani su bili svjesni da su, uz to, i Isusovi svjedoci „u Jeruzalemu, po svoj Judeji i Samariji i sve do kraja zemlje” (Dj 1, 8).

³² Gamalijel Raban Stariji (hebr. *gāmali’ēl rabbān ha-zaquen*) u to je vrijeme bio poznati židovski pismoznanac i član Sinedrija u kojem su većina članova bili saduceji; Gamalijel (čije ime znači: *Bog je moja nagrada*) pripadao je farizejskoj struji. Kad su Petra i Ivana doveli pred Sinedrij, Gamalijel je tijekom njihova ispitivanja ustao i izjasnio se protiv njihova pogubljenja. Referirajući se na druge pokrete iz židovske prošlosti (osobito Teudin), podsjetio je slušateljstvo kako su svi oni nestali. Kao i ti pokreti, tako će i nova nauka nestati sama od sebe i njezini će se sljedbenici raspršiti, ali je dodao: „*Ako je taj naum ili to djelo od ljudi, propast će; ako li je pak od Boga, nećete ga moći uništiti*” (Dj 5, 39). Vijeće je prihvatilo taj njegov razboriti savjet. S tim u vezi treba istaknuti i slijedeće: Gamalijelov govor pred Sinedrijem Lukin je umetak i, s obzirom na Teudu i njegovu pobunu (Dj, 5, 36), sadržava evidentnu povijesnu pogriješku, jer se ta pobuna dogodila deset godina kasnije. No to ne mijenja sliku o stavu farizeja prema mladoj kršćanskoj zajednici u Jeruzalemu: za razliku od saduceja, oni nemaju razloga *a priori* osuditi apostolsku kerigmu u kojoj se apostrofira (Isusovo) uskrsnuće, koje i farizeji prihvaćaju, a saduceji zabacuju. Usp. J. DANIELOU, *Dalle origini a S. Gregorio Magno*, str. 43.

³³ Te prve neugodnosti bile su, zapravo, najava progona s kojim će se Isusovi učenici uskoro suočiti. Ali apostoli su tada već osjećali snagu Duha Svetoga; veliki svećenici bili su iznenađeni neustrašivošću i sigurnošću tih nepismenih i neukih ljudi (Dj 4, 13), za koje su mislili da će ih lako zastrašiti. I nakon što su ih dali izbičevati, njihovo je čuđenje postalo još veće, jer su zapažali neobičnu radost i veliku promjenu kod tih ljudi koji su nekoć bili veliki slabici.

III. HELENISTI I KRŠĆANSKI PRVOMUČENIK STJEPAN

1. *Helenisti*

Dok se suočavala s prijetnjama izvana, jeruzalemska je Crkva istodobno prolazila i kroz jedan vrlo važan unutarnji proces iznutra, koji je zahtijevao brzu reakciju i žurno rješenje. Spomenuli smo da su prvu kršćansku jezgru, tj. onih 120 duša, činili Židovi iz Galileje. No Petrova propovijed na Pedeseticu privukla je u kršćansku zajednicu i druge Židove: i one iz Palestine (= *judeokršćane*), i one izvan nje (= *heleniste*)³⁴.

Prvi su bili Židovi po rođenju koji su govorili aramejski; tradicionalno su bili odani Zakonu te su nastavili pohađati sinagoge i Hram. Drugi su potjecali iz židovske dijaspore (grč. διασπορά: raspršenost)³⁵: Male Azije, Egipta, Mezopotamije itd.; govorili su grčkim jezikom³⁶, imali su šire poglede od svojih palestinskih sunarodnjaka, kritički su bili nastrojani prema hramskom kultu, kao i prema obvezivosti cjelokupnog židovskog Zakona, te, za razliku od svoje palestinske subraće, nisu osjećali odbojnost prema poganima. Kako su prvi bili brojniji (premda se i broj Hele-

³⁴ O jednima i drugima: M. DODINGER, „Les ‘Hebreux’ et les ‘Hellénistes’ dans de livre des Actes des apôtres”, u: *Henoch*, 19 (1997.), 39–58; R. Penna, *Le prime comunità cristiane. Persone, tempi, luoghi, forme, credenze*, Carocci editore, Roma, 2015³, str. 61–71.

³⁵ Termin „dijaspóra”, kao što i sama grčka riječ kaže, raseljavanje je pripadnika nekog naroda ili neke religijske zajednice u krajeve izvan njihove postojbine, a da pri tom zadržavaju svoju vlastitu kulturu, religiju i običaje. Pojam je osobito vezan za raseljavanje Židova i označava židovstvo raspršeno izvan Palestine. Ta grčka riječ potisnula je hebrejsku riječ *gola*: nasilno odvesti, prognati. Prva velika židovska dijaspora nastala je nakon odvođenja Židova u babilonsko sužanjstvo. U vrijeme nastanka i širenja prve Crkve u „zemlji otaca” živjelo je oko 800 tisuća Židova, dok ih je u dijaspori živjelo preko 4 milijuna. Julije Cezar 47. god. pr. Kr. udijelio je Židovima značajne povlastice, kao kompenzaciju za njihovu vojnu pomoć u Judeji i Egiptu. Cezarove su povlastice ostale na snazi i u Augustovo doba, dok ih je Klaudije znatno proširio, do te mjere da su Židovi u dijaspori za vrijeme njegove vladavine čak i svoje parnice vodili pred židovskim, a ne pred poganskim sudcima. Rabini su se brinuli da se te povlastice vjerno poštuju posvuda u Carstvu.

³⁶ U Jeruzalemu su, uz Hram, postojale i sinagoge. Među njima i one u kojima se *Biblija* čitala na grčkome, a ne na hebrejskom jeziku. Židovi, koji su iz dijaspore dolazili u Jeruzalem, slušali su u tim „helenističkim” sinagogama Božju riječ na grčkom jeziku (tj. iz Septuaginte). Luka u svojim *Djelima* ostavlja dojam da je u Jeruzalemu bila samo jedna sinagoga Židova iz dijaspore, ali ih je, vjerojatno, bilo više, jer je u svim većim gradovima bilo više sinagoga (usp. Dj 24, 12). Svakako, zbog njihova grčkog jezika, njihova promišljanja i načina života često bi između njih i palestinskih Židova zaiskrilo i dolazilo do napetosti.

nista stalno povećavao), tako se i vodstvo jeruzalemske Crkve nalazilo u njihovim rukama.

U okolnostima u kojima su jezične i rodbinske veze imale veliku, dapače, ključnu ulogu – gdje se judeokršćanska komponenta konstantno uzdizala, a helenistička zanemarivala i marginalizirala – ubrzo je između tih dviju skupina došlo do trzavica³⁷. Helenisti su se žalili da su njihove udovice kod svagdašnjeg dijeljenja potrepština zapostavljene³⁸: „*U one dane, kako se broj učenika množio, Židovi grčkog jezika stadoše mrmljati protiv domaćih Židova što se u svagdanjem služenju zanemaruju njihove udovice.*” (Dj 6, 1). Taj spor praktične naravi bio je nagovještaj skorog sukoba, a zatim i razdiobe judeokršćanskog i helenističkog kršćanstva³⁹.

³⁷ Uz te dvije glavne, najvjerojatnije je postojala još jedna skupina koja nije bila tako utjecajna kao judeokršćanska i helenistička. Ta je skupina bila autonomna, ali i marginalna; nadahnjivala se četvrtim evanđeljem, a njezin bi pokretač i animator bio Ivan. Tu tezu pojačavaju i *Djela* koja u prvom dijelu spominju Ivana kao onoga koji je imao važnu ulogu u prvoj kršćanskoj zajednici. Nije isključeno da se radilo o jednome (ivanovskom) krugu ljudi koji je, nasuprot judeokršćanskoj skupini, više bio usmjeren prema kristološkom promišljanju i zbog toga došao u sukob s judeokršćanskom (Jakovljevom) skupinom, o čemu svjedoči i sam Ivan (7, 3–10).

³⁸ Premda se kao najčešći razlog za ustanovu „sedmorice” navodi nezadovoljstvo helenističkih kršćana zbog zanemarivanja njihovih udovica, gotovo je nevjerojatno da se radilo samo o tome, a ne i o drugim, mnogo dubljim problemima, kao što je, primjerice, apokaliptika i tumačenje Isusove osobe. S obzirom na prvo, palestinski su judeokršćani bili pod snažnim apokaliptičkim utjecajem, za razliku od Helenista, koji su potjecali iz sinagoge grčkog jezika (koja apokaliptiku nije isključivala, ali ju je drugačije shvaćala i doživljavala), dok su, s obzirom na drugo, između jednih i drugih postojale razlike oko tumačenja Isusove osobe i djela. K tome, razilaženja između njih postojala su i o pitanju samoga židovstva: Helenisti su smatrali da obrezanje nije nuždan uvjet ulaska u Crkvu i da se evanđeoski navještaj ne može ograničiti samo na Izrael, po čemu bi kršćanska zajednica doista bila samo neka židovska αἵρεσις.

³⁹ Ta se razdioba bolje razumije ima li se u vidu da su grupiranja po podrijetlu u židovskim sinagogama bila uobičajena pojava. Jedan takav primjer u Jeruzalemu navode i *Djela* (6, 9) kad govore o „sinagogi Slobodnjaka, Cirenaca, Aleksandrinaca te onih iz Cilicije i Azije”. Iako su ta etnička grupiranja pripadala u židovsku tradiciju (podjednako u Palestini i dijaspori), u kršćanskim su zajednicama takve nacionalne podjele i isticanja mogle prouzročiti veliku opasnost i ugroziti kršćansko jedinstvo. Potaknut upravo tim razlozima, Pavao će kasnije upozoriti kršćane da među njima ne smije biti razlike između Grka i Židova, obrezanog i neobrezanog, barbara i Skita, roba i slobodnjaka, nego je sve i svima Krist (Kol 3, 11; Gal 3, 26). Stvar je, dakle, uočena na samim počecima i ta će Pavlova tvrdnja / zapovijed o kršćanskom jedinstvu nadići svaki nacionalni i pokrajinski partikularizam i isključivost.

2. Ustanovljenje sedmorice

Da otklone nezadovoljstvo i pritužbe Helenista, apostoli su promptno reagirali podjelom službi. Budući da se oni – na štetu njihove glavne zadaće: molitva i misijsko propovijedanje (usp. Dj 6, 4) – nisu mogli u potpunosti posvetiti služenju oko stola, zatražili su da Helenisti odrede sedmoricu „đakona”⁴⁰, odnosno poslužitelja, iz svoje skupine „na dobru glas, punih Duha i mudrosti” (Dj 6, 3). Izabrana sedmorica⁴¹ nosili su imena koja su tada bila vrlo raširena u helenističkom svijetu: Stjepan, Filip, Prohor, Nikanor, Timon, Parmen i Nikola. Ovaj potonji, podrijetlom iz Antiohije, bio je obrezani prozelit i obraćenik na židovsku vjeru⁴²; njegovim izborom ranokršćanska Crkva pokazuje da je otvorena i za pogane, kojima također želi povjeriti važne uloge⁴³.

Uspostavom sedmorice ustroj jeruzalemske Crkve poprimio je vlastiti izgled. Apostoli su, s Petrom na čelu, svjedoci uskrснуća i nositelji punine vlasti. Oni su na početku izravno predsjedali i vodili jeruzalemsku Crkvu, a potom su se okružili suradnicima. To su, prije svega, bili prezbiteri (πρεσβύτεροι), pomoćnici apostolâ ili jeruzalemskog predstojnika, koji su bili zaduženi za judeokršćane. Prezbiteri su činili jedan zbor, kolegij, na čelu kojega se nalazio Jakov „Mlađi” („brat Gospodinov”, s nadimkom „Pravedni”⁴⁴), koji je na poseban način sudjelovao u apostolskim ovlastima. Nakon toga, zbog spomenutih okolnosti, apostoli su ustanovili sličan zbor i za helenističke kršćane, tj. sedmoricu, koji odgovaraju judeokršćanskim prezbiterima⁴⁵. Ostaje ipak nejasno:

⁴⁰ Naziv „đakon” ne pojavljuje se u tekstu, ali *Djela* (6, 2) upotrebljavaju glagol διακονέιν (služiti, dvoriti kod stola), što neizravno upućuje na njih.

⁴¹ Ustanova „sedmorice” odnosi se samo na helenističke kršćane. Judeokršćani su već imali *prezbitere* ili *starješine*, koji su bili suradnici apostola. Oni su kod judeokršćana pokrivali službe sedmorice kod Helenista.

⁴² TH. KAUFMANN – R. KOTTJE – B. MOELLER – H. WOLF, *Storia ecumenica della Chiesa. Dagli inizi al Medioevo*, sv. 1, Queriniana, Brescia, 2009., str. 25.

⁴³ Nikola je, prema mišljenju nekih crkvenih otaca, kasnije otpao od vjere i osnovao gnostičku sektu „nikolaita” (usp. Otk 2, 6).

⁴⁴ EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Crkvena povijest*, (prijevod: M. Mandac), *Služba Božja*, Split, 2004., str. 290. Osim „Pravedni”, „otac crkvene povijesti” Euzebije navodi da ga se nazivalo i „Oblias”. I nastavlja: „To grčki znači narodna obrana i pravednost.”

⁴⁵ O terminologiji i razvoju prezbiterijske službe u ranokršćanskoj Crkvi opširnije: A. MALY, „Biskupska i prezbiterijska (ili svećenička?) služba u Svetom pismu”, u: *Diacovensia*, 2 (2018.), str. 235–253.

je li Stjepan, kao predvodnik sedmorice, bio jednak s Jakovom. Kako god, odlazak Helenista iz Jeruzalema (nakon Stjepanova mučeništva) učinit će zbor prezbitera jedinom hijerarhijom u jeruzalemskoj Crkvi.

Osim upravne zadaće koja se odnosila na zajednicu iz dijaspore, sedmorici su bile povjerene i druge službe: služba oko stolova, zbrinjavanje siromašnih (uključujući i udovice)⁴⁶ te podupiranje misijske djelatnosti apostola, odnosno služba propovijedanja (Dj 6, 1–6). Koliko je njihova služba doista bila značajna, pokazuje i sami čin posvećenja: naime, nakon što su izabrani, đakoni su se predstavili apostolima koji se „pomoliše i na njih polože ruke” (Dj 6, 6)⁴⁷.

Kako ni jedan od sedmorice nije bio Isusov izabranik ni izravni svjedok Isusova uskrsnuća, njihovo će djelovanje u potpunosti ovisiti i biti podložno apostolima. No unatoč tomu što nisu, kao apostoli, imali povlasticu biti u Isusovoj blizini, oni su ipak *par excellence* propovjednici evanđelja i njihovo je djelovanje bilo popraćeno darovima Duha Svetoga.

Netom je opisao izbor sedmorice i njihovo posvećenje, Luka odmah nastavlja, odnosno svjedoči: „*Riječ je Božja rasla, uvelike se množio broj učenika u Jeruzalemu i veliko je mnoštvo svećenika prihvaćalo vjeru.*” (Dj 6, 7).

3. Sveti Stjepan

Među helenističkom sedmoricom i Helenistima općenito posebno je mjesto pripadalo njihovu duhovnom predvodniku Stjepanu (grč. Στέφανος: vijenac, kruna), za kojega starodrevna predaja veli da bi potjecao iz egipatske Aleksandrije⁴⁸. Kao Hele-

⁴⁶ Takva skrb i briga bile su poznate i u sinagogama. Talmud propisuje: „Svaki dan tanjur i košarica od petka do petka. Tanjur za ukućane, košarica za siromahe.” Podsjetimo, u židovstvu su postojala razmatranja i izreke učenih *rabina* (učitelja) sabrane u *Mišni* (ponavljanje), te dopunjene u *Gemari* (dovršetak). Zajedno tvore veliku zbirku *Talmud* (hebr. *talmūd*: učenje, proučavanje), veliku zbirku zakona, pravnih propisa, religiozne predaje, rasprava zakonoznanaca, njihovih tumačenja Zakona i drugih tekstova židovske Biblije.

⁴⁷ Ta će posveta, u ovom slučaju ređenje, dati novi zamah propovijedanju evanđelja. Premda se broj židovskih Helenista obraćenih na kršćanstvo stalno uvećavao, što dokazuju i pritužbe zbog njihovih udovica, ipak ni jedan od njih do tada nije obnašao neku vodstvenu ulogu: ovim činom njihovim je predstavnicima povjereni važno poslanje i ukazana im velika odgovornost.

⁴⁸ Ta vrlo rana pretpostavka ujedno je i vrlo krhka; pokušavalo ju se, ali uzaludno, osnažiti približnošću između Stjepanova govora i filonske egzegeze, a također i

nist Stjepan se svojim sunarodnjacima iz dijaspore mogao približiti znatno lakše od palestinskih Židova. U mnogima je od njih uočio veliku gorljivost, dapače svojevrsni fanatizam – što će, uostalom, dokazati i njegovo mučeništvo – a u drugima veću neovisnost od rabinskih predaja, kao i od one kakva je općenito vladala u Palestini. I sam će u svojoj propovijedi nastupiti znatno otvorenije i „agresivnije” od apostola⁴⁹: Petrovi govori na Pedesetnicu i u predvorju Hrama, primjerice, nastojali su naglasiti da je Isusa, Gospodina i Mesiju, uskrisio Bog, ali su druge i vrlo značajne teme ostale po strani, primjerice: o razorenju Hrama ili prestanku Zakona koji će ustupiti mjesto evanđelju; ti Isusovi nagovještaji ponovno su oživjeli u Stjepanovoj propovijedi i, očekivano, odmah probudili strasti i izazvali žestoku polarizaciju.

Da bi se bolje razumio cijeli slučaj, potrebno je ući u njegovu pozadinu, u kojoj se isprva, kao kreatori cijelog slučaja, nalaze upravo Helenisti, grupacija iz koje potječe i Stjepan. Budući da se u Jeruzalemu nalazio veliki broj Židova iz dijaspore, među njima su, u sinagogi Aleksandrinaca, izbili žestoki prijepori: konkretno, između onih koji su prešli na kršćansku vjeru i povjerovali u Isusa, kao što su Stjepan i Filip, i onih koji su ostali u vjeri svojih otaca. Razlozi nesloge i prijepora među njima izbili su zbog različita poimanja Hrama, prinošenja žrtava, stroga opsluživanja Zakona i prihvaćanja helenističke kulture⁵⁰. Dakle, o stvarima zbog kojih su se Židovi borili i umirali tijekom posljednja dva stoljeća prije Krista.

Prvi, i ujedno najvatreniji, od sukoba izbio je kad su Stjepana, muža „puna milosti i snage”, koji je „činio velika čudesa i znamenja u narodu” (Dj 6, 8), neki od njegovih sunarodnjaka iz dijaspore izazvali na raspravu. Naime, pojedini su se – tzv. „slobodnjaci” (*libertini*), zatim oni iz Aleksandrije i Male Azije – našli uvrijeđenima onim što je Stjepan govorio otkako je postao Isusov sljedbenik, a zatim, po polaganju apostolskih ruku, i opu-

s natuknicom o „mudrosti”, bliskoj aleksandrijskom okruženju, koja se u priči oko Stjepana i u njegovu govoru pojavljuje četiri puta (usp. Dj 6, 3. 10; 7, 10. 22). Usp. G. LEBRETON, *La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 175., bilj. 23.

⁴⁹ È. TROCMÉ, *Le prime comunità*, str. 92.

⁵⁰ Na temelju vjere da je Isus Mesija i da je s njime nastupilo novo vrijeme, helenistički krug oko Stjepana bio je uvjeren kako se ne treba više pridržavati obrednih zakona, pogotovo ne onih koji se odnose na Hram; na tome se temeljila i njihova opozicija prema Hramu. Usp. J. GNILKA, *Prvi kršćani. Izvori i početak Crkve*, KS, Zagreb 2003., str. 223.

nomoćeni propovjednik njegova evanđelja. Predaja nije prenijela raspravu između Stjepana i njegovih protivnika, kojemu oni nisu mogli parirati jer je bio pun „mudrosti i Duhu kojim je govorio” (Dj 6, 9–10), ali opisuje optužbe koje su, uz pomoć lažnih svjedoka, uslijedile na njegov račun: govorio je, insinuirali su ti lažni svjedoci, „pogrdne riječi protiv Mojsija i Boga” (Dj 6, 11). Stjepan je u toj raspravi, vjerojatno, otvorio staru ranu o pitanju Hrama tvrđnjom da je događaj Isusa iz Nazareta učinio Hram (srce i slavu Jeruzalema) i njegove žrtve suvišnima. Bile su to iznimno izazovne riječi koje su uzbibale strasti i uskomešale cijelo jeruzalemsko židovstvo: narod, starješine i pismoznance (Dj 6, 12). Nisu li se njihovi oci u doba Makabejaca uhvatili oružja upravo zbog Hrama i obnove njegove svetosti?

Naklonost koju je narod do tada iskazivao prema apostolima, odjednom se istopila, nestala; osjećaji su se promijenili i masa je, kao protiv Isusa za vrijeme muke, ustala. Helenisti su zgrabili Stjepana, odveli ga pred Sinedrij i optužili. Lažni svjedoci tvrdili su: „*Ovaj neprestance govori protiv svetog Mjesta (tj. Hrama!) i Zakona. Čuli smo ga doista govoriti: 'Isus Nazarećanin razvalit će ovo Mjesto i izmijeniti običaje koje nam predade Mojsije.'*” (Dj 6, 13–14).

Ova je optužba nova i – ako se otklone klevete o hulama protiv hrama i Mojsija kojima su se služili lažni svjedoci – ukazuje da je Isus ne samo očekivani Mesija, kako je propovijedao Petar, nego da će taj Mesija izmijeniti stvari: stari Mojsijev poredak zamijeniti će novim. Ta teza postaje razvidnijom u govoru što ga je Stjepan održao u svoju obranu.

3.1. Stjepanov govor

Stjepanov je govor jedan od dragocjenih dokumenata rano-kršćanske književnosti. Taj govor, ili bolje reći odgovor, koji nije prijepis, jer ne postoji zapisnik Sinedrija, nije bio samo obrana, nego istodobno i snažan iskaz i obrazloženje vjere prve generacije kršćana, kojoj je Stjepan pripadao. Što više, više i od obrane, Stjepanova je besjeda hrabra „filipika” na njegove tužitelje, koja polazi od baštine koja je zajednička svim Židovima: povijest Božjega milosrđa i obećanja danih Izabranom narodu (usp. Dj 7, 2–41). Stjepan ističe da je taj narod uzastopice odbacivao Božje zapovjedi; da je gradnja Hrama, kao „rukotvorina”, protivna „šatoru svjedočanstva” kakav je Mojsije podigao po Božjoj zapovijedi; da Bog, koji je preko proroka govorio: „Nebesa su moje

prijestolje”, ne prebiva u „rukotvorinama”. Vrhunac židovskih zastranjenja, ističe Stjepan, jest odbacivanje Isusa, „Pravednika”, čiji su oni „izdajice i ubojice” (Dj 7, 44–52). Drugim riječima, Stjepan im se usudio reći da je Stari zavjet prestao Kristovim nastupom i djelom.

Zbog tih riječi Stjepan, naravno, nije mogao očekivati nikakvo razumijevanje niti se mogao nadati ikakvu dobru. Naprotiv. Rasršeni slušatelji „*uskipješe u srcima i počеше škripati zubima na njega*”, ali je on, gledajući slavu Božju i ispunjen mirom što ga je u njega ulio Duh Sveti, odgovorio: „*Evo vidim nebesa otvorena i Sina Čovječjega gdje stoji zdesna Bogu.*” (Dj 7, 55–56). Na te riječi mnoštvo ga je zgrabilo, odvuklo izvan gradskih zidina i zatim na smrt kamenovalo. Dok su ga kamenovali, Stjepan je molio: „*Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!*” (Dj 7, 60)⁵¹. Zbilo se to 36. godine. Razdoblje relativnog mira rane Crkve završilo je: trajalo je, dakle, šest godina⁵², tj. od Isusove do Stjepanove smrti.

Premda je bio žrtva vjerskog fanatizma i umro poput kakva kriminalca, ipak su se našli prijatelji („bogobojažni”) koji su imali hrabrosti pokopati Stjepana i održati javno žalovanje za njim (Dj 8, 2). Ti hrabri ljudi nisu bili apostoli, nego poganski obraćenici, neobrezani prozeliti, koji će uskoro postati većinski dio u Crkvi, odnosno *Ecclesia ex gentibus*, sastavljena iz svih naroda koji prebivaju u rimsko-helenističkom Carstvu.

Stjepan je prvi kršćanski mučenik, svjedok vjere (grč. μάρτυρ, lat. *martyr*: svjedok). Njegova molitva dok je umirao: „*Gospodine Isuse, primi duh moj!*” (Dj 7, 59) najstarija je molitva upravljena Kristu koju poznajemo. Njegovom smrću, kao i Isusovom šest godina ranije, ortodoksno židovstvo ipak nije riješilo problem: on je i dalje ostao u Stjepanovim istomišljenicima. Stoga je ubrzo došlo do progona kršćana, u kojem je istaknutu ulogu također imao jedan Helenist, ortodoksni Židov, Savao iz Tarza, koji je prisustvovao Stjepanovu kamenovanju (Dj 7, 58) i pristao na njegovu smrt. Iako su za vrijeme toga progona mnogi članovi

⁵¹ Stjepanovo suđenje i mučeništvo *Djela* prikazuju sličnim slikama kao i Isusovo suđenje. Kao i kod Isusova suđenja, tako se i u Stjepanovu pojavljuju lažni svjedoci, koji lažno svjedoče protiv njega da je govorio protiv svetog mjesta (tj. Hrama) i Zakona. Stjepan izgovara iste riječi kao i Isus na križu, samo s jednom razlikom: Isus svoju molitvu upravlja Ocu (Lk 23, 34. 46), a Stjepan Gospodinu Isusu.

⁵² G. LEBRETON, *La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 179.

Crkve napustili Jeruzalem, ostatak kršćanske općine (judeokršćani) i njihove vođe, zajedno s apostolima, nedirnuti su ostali u Jeruzalemu: zasigurno i zbog toga što s kršćanskim Helenistima nisu dijelili istu misao, tj. kritiku Zakona, i što je barem jedan dio jeruzalemske zajednice izričito ustrajao na poštovanju cjelokupnog Mojsijeva zakona⁵³.

Među povjesničarima, i ne samo njima, postavljalo se pitanje: kako su Židovi mogli Stjepana poslati u smrt mimo Rimljana? Jedan od najčešćih odgovora svodi se na bijes naroda koji uzima u ruke vlast i sam izriče osudu (optužba i presuda u istim rukama). No to je odveć pojednostavnjeno obrazloženje, unatoč tome što Sinedrij u ovom razdoblju zaista poduzima malo neovisnije korake nego što to čini u drugim prilikama, što se očituje i u slanju Savla u Damask, gdje je trebao uhititi kršćane i u okovima ih dovesti u Jeruzalem (Dj 9, 1–2). Izglednije je ipak da su Židovi iskoristili *sede vacante*, odnosno smjenu na čelu prefekture u Judeji u proljeće 36. godine, kada je s nje otišao Poncije Pilat (26. – 36.)⁵⁴ i naslijedio ga Marcel (36. – 37.), za čijeg je upravljanja nastao „veliki progon Crkve” (Dj 8, 1).

⁵³ R. KOTTJE – B. MOELLER, *Ekumenska povijest Crkve*, str. 38.

⁵⁴ O životu Poncija Pilata (lat. *Pilatus*) postoji vrlo malo pisanih tragova, ali postoji dovoljno izvanbiblijskih izvora koji potvrđuju točnost biblijskih navoda. Kame-na ploča, otkrivena 1961. u arheološkim istraživanjima u kazalištu u Cezareji, spominje Pilata kao „prefekta” Judeje. Na njoj se nalazi latinski natpis u kojem se spominje osnivanje hrama posvećenog „božanskom caru” Tiberiju, čime se izravno određuje Pilata kao *praefectusa*: „Poncije Pilat, prefekt Judeje, udijelio je narodu Cezareje hram u čast Tiberiju”; taj kameni natpis, piše Prandi, izravno pobija Tacitov izvještaj u kojem ga taj rimski povjesničar opisuje kao „prokuratora” (taj se naslov koristi, nakon vladavine Agripe I.). Uostalom, i *Biblija* opisuje Pilata kao „upravitelja”. Njegovo je upravljanje Judejom bilo burno. To potvrđuju i dva židovska pisca, Josip Flavije i Filon Aleksandrijski, koji spominju neke događaje iz njegove vladavine i time potvrđuju svetopisamski prikaz toga čovjeka kao onoga koji je bio diktator, ali ujedno i slabić. Pilat je bio Rimljanin iz srednjeg društvenog sloja, s vojnim i upravnim iskustvom, što je bila preporuka da ga se 26. godine imenuje za upravitelja Judeje. Kao upravitelj imao je vrlo velika ovlaštenja, osobito u vojnim i novčanim pitanjima, a postavljao je velikog svećenika i nadzirao hramsku riznicu. K tomu, dao je izraditi mjesne kovanice koje su nosile poganske simbole, što je vrijeđalo židovske religiozne osjećaje. Filon Aleksandrijski opisuje Pilata kao gruboga, pakosnog i okrutnog čovjeka optužujući ga za pronevjeru, nasilje, krađu, zloporabu vlasti, presude bez sudskog procesa, velike okrutnosti koje ne poznaju granica itd. Josip Flavije kaže da je bio protivnik Židova, dok ga Herod Agripa I., u pismu caru Kaliguli, opisuje kao čovjeka „po naravi neumoljiva, po tvrdoglavosti okrutna”. Duhovnu snagu Židova Pilat je osjetio već u svome prvom nastupu. Ušao je, naime, noću u Jeruzalem s vojskom koja je nosila vojne stjegove na kojima su bili i carevi likovi. To je povrijedilo židovske osjećaje, jer su u tome vidjeli otvorenu povredu Dekaloga i

Taj progon, u kojemu je Stjepan bio prva žrtva, nastavit će se, manje-više žestoko, sve do smrti kralja Heroda Agripe I. († 44.) i iz njega se može izvući nekoliko bitnih zaključaka: a) progon je uglavnom bio usmjeren protiv helenističkih kršćana, ali će zaprijetiti i apostolima; b) pridonio je učvršćenju Crkve; c) ubrzao je odvajanje od židovskog Zakona i pomogao kršćanima da oblikuju jasniju svijest o svojoj neovisnosti spram židovstva; d) bijeg Helenista iz Jeruzalema i njihovo raspršenje po drugim gradovima i pokrajinama Rimskoga Carstva pridonijet će širenju Isusove poruke izvan Palestine, čime započinje nova stranica povijesti kršćanstva i, dakako, Crkve; e) naposljetku, doveo je do obraćenja Savla u Pavla⁵⁵.

bogohulstvo. Zato su molili Pilata da to ukloni iz grada, ali je on ostao neumoljiv i odbio židovsku zamolbu. Židovi su mu potom opkolili palaču te su u šutnji stajali oko nje. Pilat ih je pokušao slomiti te je s vojskom okružio mnoštvo. Oni su tada razgolitili svoje vratove, spremni umrijeti za svoj Zakon. Pilata je to iznenadilo pa je popustio. I drugi se put narod pobunio protiv Pilata, kad je zloupotrijebio hramski novac za vodovod koji bi s izvora udaljenog 40 km dovodio vodu u Jeruzalem. No ovu je pobunu Pilat lako ugušio: poslao je vojsku koja je izbatinala prosvjednike, a neki su i smrtno stradali; u Lukinu evanđelju (13, 1) spominje se i pokolj koji je Pilat učinio nad Galilejcima koji su došli prinijeti žrtve. Zadnji Pilatov ispad, koji je ujedno bio i njegova propast, Pilat je izveo nad samarijskim hodočasnicima, koji su pošli na svoje sveto brdo Gerizim prisustvovati otkriću svetih posuda, koje je, navodno, ondje sakrio Mojsije; bio je to sasvim religiozni obred. Pilat je s vojskom upao među hodočasnike i mnoge od njih pobio. Samarijanci su se žalili Pilatovu pretpostavljenomu, sirijskom legatu Viteliju (35. – 39.), jer su njihovi sunarodnjaci ubijeni bez ikakve krivnje i nisu počinili nikakav pobunjenički čin. Legat je uvažio njihov protest i razriješio Pilata dužnosti poslavši ga (36. godine) u Rim da se za svoje postupke opravda caru. No tada vladajući car Tiberije umro je prije nego što je Pilat stigao u Rim, a više nije bilo ni njegova prijatelja, utjecajnog Sejana, pa ne znamo kakav je bio ishod svega toga (je li skinut sa službe i progнан u Galiju, kako tvrdi jedna hipoteza, ili je, prema drugoj, koju donosi kršćanski povjesničar Euzebije Cezarejski, počinio samoubojstvo). Tijekom prvih kršćanskih stoljeća pojavio se određeni broj *Pilatovih djela*, navodnih zapisnika o Pilatovoj vladavini. No to su krivotvorine, s nakanom da obezvrijede kršćanstvo. Unatoč tome, etiopska Crkva ubraja Poncija Pilata među svoje svece. Za Pilatova upravljanja Judejom zbili su se Isusovo javno djelovanje, njegova smrt i uskrsnuće. U kršćanski svijet Pilat je ušao po novozavjetnim spisima – u kojima je opisano Pilatovo suđenje Isusu (Mt 27, 1–26; Mk 15, 1–15; Lk 23, 1–25; Iv 18, 28–40; 19, 1–16), Isusovo upućivanje Herodu (Lk 23, 6–12), Pilatova trostruka potvrda o Isusovoj nevinosti (Lk 23, 4.14.22), san i poruka Pilatove žene (Mt 27, 19), postavljanje straže na Isusov grob (Mt 27, 62–66) itd. – ali i po obrascu vjere (Vjeronanju): „Mučen pod Poncijem Pilatom.” Usp. L. PRANDI, „Una nuova ipotesi sull’iscrizione di Ponzio Pilato”, u: *Civiltà classica e cristiana*, 2 (1981.), str. 25–28; J. P. LEMONON, *Pilate et le gouvernement de la Judée*, Paris, 1981.; EUZEBIJE CEZAREJSKI, *Crkvena povijest*, str. 234–235, 262; A. M. LIBERATI – F. BOURBON, *Drevni Rim*, str. 260.

⁵⁵ J. GNILKA, *Prvi kršćani*, str. 219; G. LEBRETON, *La predicazione degli apostoli e gli inizi della Chiesa*, str. 179.

ZAKLJUČAK

Razdoblje od Isusove smrti na križu do Stjepanove smrti pod udarcima kamenja, tj. od 30. do 36. godine, u crkvenoj je povijesti od iznimnog značenja. U tom razdoblju, na blagdan Pedesnice 30. godine, nastaje Crkva, personificirana u jeruzalemskoj kršćanskoj zajednici, koja preko prosvjetljenog Petra, njegovim javnim nastupima i govorima u Jeruzalemu te misijskim djelovanjem u Šaronskoj ravnici, započinje svoj put u svijet i stječe sve veći broj svojih sljedbenika, i među dijasporskim Židovima i među poganima (rimski satnik Kornelije). Širenje Radosne vijesti i nove vjere, dakako, ne prolazi bez teškoća i prepreka. U ovome početnom razdoblju one proizlaze iz židovstva, a glavni su im pokretači saduceji, koji apostolima bezuspješno pokušavaju zabraniti propovijedati u ime Isusovo te ih zbog toga zatvaraju i batinaju, i Židova iz dijaspore, koji lažno svjedoče protiv Stjepana, prvoga kršćanskog mučenika, protiv kojega se najprije pronalaze lažni svjedoci, a zatim se on i kamenuje. Nakon njegove smrti dolazi do progona kršćanskih Helenista iz Jeruzalema, koji odlaze u druge gradove i pokrajine gdje osnivaju nove kršćanske zajednice u kojima će, za razliku od „obrezanih” u jeruzalemskoj zajednici, većinu činiti „neobrezani”, tj. pogani, jer i njima „*Bog daje obraćenje na život*” (Dj 11, 18). Premda grub i prisilan, taj će se progon pokazati i providonosan: s jedne će strane nastati *Ecclesia ex gentibus* koja će postupno, ali nezaustavljivo, pronići Radosnu vijest u sve dijelove Rimskoga Carstva te će, s druge strane, Savla iz Tarza, ljutog neprijatelja i progonitelja kršćana, preobraziti u sv. Pavla, sjajnog i neumornog navjestitelja iste te Vijesti.

BEGINNING AND EARLY EXPANSION OF THE CHURCH: FROM THE YEAR 30 TO 36

Summary

Speaking of the beginnings of the Church, from the earliest years, the author divides his exposition into three main chapters. In the first, titled Pentecost and Peter's Sermons, he describes the return of the apostles to Jerusalem following Jesus' Ascension, selection of St. Matthias in the Apostolic Assembly, pouring out of the Holy Spirit and Peter's sermons. The second chapter, enti-

tled The First Spread of the Church and the First Persecution, speaks of the expansion of Christian faith in the Jewish Diaspora, in Jerusalem and Saronic Plain, of the conversion of the Roman centurion Cornelius, the contribution of other Apostles to the spread of the new faith, and the barriers and first persecutions of the Jews. The third chapter speaks of Christian Hellenists, the choice of the Seven (Deacons), of St. Stephen and his speech before the Sanhedrin, whereby the Holy Spirit served to direct the Church towards greater independence from Judaism, its rituals and laws. As the first Christian martyr St. Stephen was being stoned, Saul of Tarsus was looking after the clothes of the witnesses, that is, of those who stoned him. The period of relative peace enjoyed by the Church therefore lasted for six years. Persecutions that broke out after Stephen's death would continue, more or less violently, until the death of King Agrippa I. († 44). But the escape and violent scattering of the Hellenists from Jerusalem will contribute to spreading the Good News and, ultimately, to transforming Saul, the angry enemy and persecutor of the Christians, into St. Paul, a brilliant and tireless herald of the same News.

Key words: Church, apostles, Gospel, Judeo-Christians, Hellenists, persecution, spread of faith.